

SZÓRVÁNY, DIASZPÓRA ÉS HATÁRFENNTARTÁS

Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez¹

A. Gergely András

A témakör szakirodalma igen szerteágazó, a vitatni való kérdések pedig olyan diskurzusokba tagolódnak, melyek egyike-másika önálló konferenciát és alapos kontextuális elemzést érne meg. Ez okból a kultúrakutatás nézőpontját kiválasztva, továbbá a kulturális (illetve politikai) antropológia szimbolikus beszédmódjait figyelembe véve keresem azt a fogalmi együttest, melyekkel (talán időlegesen, hipotetikus lazasággal) megfogalmazható egy sajátlagos szórványhelyzet anélkül, hogy ezzel meghaladni vagy átértelmezni próbálnám akár a diaszpórakutatások alapkérdéseit, akár pedig sikeresen szintézisbe illeszteném a címben jelzett fogalmak kvalitatív tartalmait.

Négy kérdéssel kívánok alapvetően foglalkozni, a többit pusztán érintem: kezdve a *diaszpórával*, melyet kisebbségi kontextusban szórványnak tekintek, kísérletet teszek egy sajátos magyarországi etnikai-kulturális csoport, a (kis)kuknok helyzetértelmezésére, kollektív identitásuk *határkijelölő* szerepére és asszimilálódásuk folyamatában a *kulturális sziget*ként megmaradás esélyére érvényes képzetek megfogalmazására.

Nem kedvelem a definíciókat (mivel mindig szűkösek vagy túl lazának vélem őket), s épp ezért önsanyargató erőszakkal közelítő meghatározásokat illesztetek mondanivalóm bevezetőjébe. A továbbiakban *diaszpórá*nak (gör. *diaspeiro* = *szétszór*) nevezem azt a folyamatot, amelyben egy korábban számos szempontból (így térségi kapcsolatok vagy térbeli közelség, letelepedettség és mobilitás, életmód és értékrend stb. egységét tekintve) konzisztens társadalmi tömeg valamely sajátos okból felhagy létmódjával, és külső kapcsolataitól meghatározott földrajzi térbirtoklásával, elmozdulva és fragmentálódva új feltételek közé kerül, fölcserélve lokális berendezkedését olyan körülményekre, melyek között kisebbségben, töredéklétben, újfajta adaptációs kényszerektől áthatva keresi (s nem okvetlenül találja) meg új identitását. Ehhez kapcsolódó folyamatként látom megnevezhetőnek az *asszimiláció* jelenségét, melyről nem kezdek itt szótárbúvárlatba, egyszerűen csak olyan kulturális mintakövetésnek tartom, mely (relatív) teljes átvételt eredményez a többségi normákból, értékrendekből, életmódmodellekből. *Etnikai sziget*ként pedig afféle határolt térbeli entitásról beszélek, melynek megformálóit vagy képviselőit az eltérő etnikai tömb, természetes társadalmi csoportjelleg (s ennek nyelvi, kulturális, származási, közérzeti azonossága, illetve „mi-csoport”-tudata) adja létigazo-

¹ Tanulmányom az OTKA T 035241 számú kutatási támogatás segítségével készült.

lását, utóbbi halványulásával a legtöbb csoport részint deetnizálódik, részint átívelő utakat kezd keresni a határain túli közösségekkel.

A látszólag definiálható kulturális és etnikai entitások azonban sem a belső értékrendek állandóságával, sem a külső társas tér kontinuos elfogadó gesztusával nincsenek bebiztosítva. Ezért is lehetséges, hogy nincs tudományos konszenzus a diaszpórák kiterjedésének, létszámának, méretének kérdéséről: környezetéhez viszonyítva ugyan megmarad kisebbségi mássága, a mindennapi életben azonban folytonos határátalakítások, határátjárások, szórvány és többségi társadalom közti interakciók zajlanak le. Ezek azután mind a többségi határformálás, mind a kisebbségi határfenntartás és „határőrizet” szempontjából kölcsönös adaptációs folyamatot serkentenek, egymásra gyakorolt hatásuk pedig kihat nem csupán politikai, gazdasági, érdekérvényesítési gyakorlatokra, de magára a tudományos igényű definícióra is. Legyen szabad erre példaként Szabó Zoltán mintaművére hivatkoznom, amelyben (főképpen persze a magyarokról szólva, de egyetemesebb igénnyel) „diaszpóranemzetnek” tekintette mindazon népcsoportokat, amelyek párhuzamosan több vagy sok helyen éltek/élnek, de nem szükségképpen képviselnek egy entitást, egy nyelvű nemzetiséget.² Ugyanennek a jelenségkörnek határainkon túli kuszaságát pedig nemcsak az erdélyi, felvidéki, vajdasági etnikai pártszerveződések mutatják, hanem a 20. század talán minden korábbi korszakot fölülmúlóan példázza, hányféle ellentét rögzül a népek közötti magatartásokba és önreprezentációkba.³

A diaszpórák szakirodalma, amely a primer kötődések és lojalítások, elementáris kötelezettségek és identitáspolitikák változásai során éppúgy kezelhetőnek tekinti a fogalomkör elemeit, mint a leíró és értelmező terminusokon túli paradigmákat,⁴ rendre visszautal a fogalom görög gyökereire, a zsidóságra, az örményekre és más etnikai csoportegységekre, mindegyre hangsúlyozva azokat a karakteres vonásokat, melyek a kisebbségi és lokális megtelepedési státusból egy másikba való átkerülés kényszerét idézték elő. A szétszórat(tat)ás jelentéstartalma részint a történeti időkből, részint korunk vehemens folyamataiban a diaszpórahelyzet részeként tükrözta egyrészt a szülőföldjéről távozni kényszerülő népcsoport(ok) lokális közösség voltát; másrészt az egy központból (legyen az hegyvidék, polisz, tenger mellék vagy épp vallási kegyhely) kiözönlők közötti kapcsolatok megmaradását; harmadrészt a ki- és bevándorló tömegek népcseréfolyamatait; negyedrész a hontalan, menekült, kultúrát váltó, érintkezési zónáit kiterjeszteni képes tömeg periferizálódását; ötödrész a befogadó ország terében mindig töredékesnek mondható elfogadás hiányérzetét, illetve mindazt, ami ennek munkaerő-piaci, gazdasági, megélhetési, kommunikációs következményeit illeti. Mindennek ilyen bonyolultsága és árnyaltsága nemcsak attól függ, mely etnikai kultúráról/szubkultúráról van szó, hanem attól is, mikor keressük identitásának ma-

² Szabó 1999.

³ Lásd pl. Geertz 1999.

⁴ Lásd ehhez Clifford 2000; Geertz 1999, 2001.

radék elemeit, kapcsolatrendszerének határait: a holland Leo Lucassen utal például a cigány szétszórattatás, a szülőföldet elhagyni kényszerülő népesség lokális tudatára, amely (mondjuk a 19. századi Angliában) nem igazán tette lehetővé, hogy az etnikai önmeghatározás ne csupán a saját csoport(juk)ra vonatkozzon, hisz nem ismerték az európai földrész más roma csoportjait, ezért roma identitástudatuk leginkább csak „sziget a szigetben” mintát tudott követni; de egészen más volt a szétszórtság mértéke, közérzete, definíciója is a mediterrán kereskedőnépek körében, az északi hajós népek körében vagy a távol-keleti és dél-amerikai magaskultúrákat építő csoportozatok-népek esetében.⁵

Szükségnek tartom itt a diaszpórákról szólva is annak meghatározását, hogy a róluk szóló beszéd „honnan fogalmazódik meg”. Nem tartozom kisebbséghez (vagy ha igen, hát többhöz is), még kevésbé diaszpórához (legföljebb csak részvételtjes rokonszenvvel lesem őket) így „belülről”, az érdekreprezentáció vagy a reklamáció tónusában aligha beszélhetek. Nem sorolom magam azonban a lekezelő, távolságtartó, a „nagy egészről” mint jelenségről statisztikai-demográfiai tónusban értekező kívülállókhoz sem. Azt a szemléletirányt követem, amelyet az antropológiai kutatások próbálnak vállalni, nevezetesen, hogy az „ők” és a „mi” között helyezkednek el, ott, ahol éppenséggel mindkettőről egyaránt lehet beszélni.⁶ A kutatási vagy interpretációs nézőpontot rendkívül fontosnak ítélve is problematikusnak tartom, kiről van itt szó végső soron... Vajon nem azért kérdezzük-e rá kisebbségi, marginalizált, diaszpórába menekült, határhelyzetbe vagy határokon túlra szorult társadalmi csoportok mibenlétére, mert tisztában vagyunk azzal, hogy akár mirőlünk is szólhatna a fáma, a nemzetek alatti és fölötti paradigmák kiszámíthatatlan helyzeteket hoznak időről időre,⁷ s akár ha centrumnak tekintjük is a magunk léthelyzetét, maguk a centrumok is változóak lévén, bármely percben úgy sodródhatunk ki az „idegenbe”, hogy csupán a remény marad: megőrizhetjük a hon imázsát, vagy befogad az új világ, s határon túl ugyan, de belső közös új határainkat kezdhetjük megépíteni az alapoktól...

Nos, akár lehetséges vízióink, akár sodró jelenünk holnapja hozza, mindenestre a szórványba szakadás jó eséllyel fosztja meg minden részesét attól, hogy természetes kötelékekkel ragaszkodjon szülőföld, rokonsági kör, társadalmi hovatartozás biztosnak látszó alakzataihoz. Rövidebben: a diaszpóralét (főként egy inherens, „bennlakó” nézőpontból, ha nem is rögtön csak a „bennszülöttéből” nézve) mindenképpen a *kiszármazás*, a *kicsukottság*, a *disszimilálódás* állapotával jár. Természetes velejárója tehát a gyökerek keresése vagy a meggyökerezés esélyeinek fürkészése, másképp szólva az *asszimiláció*. Disszimiláció és asszimiláció két testvér, egymás ellensúlyai, sőt bármelyikük ér-

⁵ Lucassen 2002; lásd még a diaszpóratörténet számos eltérő eseménysorát a www.newadvent.org lapjain.

⁶ Ahogyan ezt Foucault oly kecsesen megoldotta volt, lásd Kilani 2003 vagy Geertz 1994, 200–207.

⁷ Lásd transznacionalitás, utalja Clifford 2000.

tékének épp a másik lehet kiemelője. Távolságtartóbban nézve, a diaszpóra csupán az érdekelt-érintett csoportozat önképének formája, a környezetük pedig inkább a bevándorlót, a menekültet, az asszimilálódni próbálót, a befogadó elismerő gesztusára vágyót látja. Maga a folyamat, a politikai masinéria vagy a történelmi hullámzások logikája ezért inkább jellemezhető a kizárás és a bekebelezés váltógazdaságával, a kulturális és államiasult identitásépítő gépezet lüktető eredményességével.

Ezt a közismert és sokak által részleteiben is elemzett identitástermelő gépezetet nem okvetlenül érinti, s még kevésbé hatja meg a folyamatos kapcsolatformáló szándékkal „visszatérés-logikákat” és eredetteleológiákat gyártó népek⁸ fő törekvése, hogy a szétszórásban még megmaradó kapcsolatokat, továbbá a visszatérés vágyával még kacérkodó szereplőket valami nagy, egységes univerzummá szervezze össze, avagy legalább annyira éltesse maga a kivettség, hogy a hozott-örökölt kultúrát megpróbálja a letelepedés helyén rekonstruálni, kicsiben leképezni, revivalként felmutatni. Nyilvánvaló, hogy a messzi történelmi múltban kivetett-kiszármazott népek, zsidók, cigányok, örmények, fekete-afrikaiak, görögök a kolonizációs állapotok ellen vagy épp az alkalmazkodás kényszerű folyamatában fokozottabban keresik a beilleszkedés lehetőségét, mint az újabb migrációs hullámok hátán idegenbe vetődött, a modernitás transznacionális horizontján saját helyüket csakis időlegesen kijelölő más népcsoportok. A diaszpórák e nemzetathároktól függő s főként az asszimilacionista hatalompolitikák szocializációs darálóján átment ki/bevándorlók mostanság egyre kevésbé tűnnek a nosztalgikus nemzetépítésen fáradni új helyükön megállapodva. Nem valószínű, hogy a Svájcba, Kanadába, Ausztráliába menekült magyar emigránsok gyógyíthatatlan sebekkel éldegélnek mindmáig, sőt, a körükben kutatókat inkább a diaszpórákultúrák sajátos antinacionalizmusa lepi meg, annál is inkább, mert az etnikai tisztaság vélelme és harsány artikulációja egyre kevésbé lehet érvényes a térben és időben eltávolodó csoportok befogadói környezetében. (Erre persze ellenpélda is van, Boglár Lajos dél-brazíliai, Kovács Nóra argentinai, Huseby-Darvas Éva michigani kutatásaiban és mások számos elemzésében).

Amit a diaszpóralét egy kevésbé végiggondolt s talán még kevésbé elemzett aspektusáról közelebbről mondani igyekszem, az mégsem ezen a visszatérés-vágy- és beilleszkedéshorizonton, viszont éppúgy a többszörös kötődések gyakorlatán és identitásélményén nyugszik. Úgy vélem: a diaszpóráközösségek nemcsak látványosan mutatják kibocsátó és befogadó környezetük kulturális-politikai-gazdasági arculatát, hanem a közösségkonstruálásnak is, a kulturális túlélésnek is, továbbá az etnikus öntudat föléledésének is segítenek létrehozni bizonyos strukturális elemeit. Az a fajta legitimációs igény, amely egy elszármazott közösséget a bebocsáttatás, megtűrés, befogadás vagy (ad absurdum: egy valamikori „őshonossá”, illetve) bennszülötté válás folyamatában jellemez, még izgalmasabban jelenik meg a nemzetállami építési folyamat kezdeteinél – az európai kisebbségek szinte valamennyi csoportjánál. Az „exkluzív

⁸ Clifford 2000.

diaszpórák” és határdiaszpórák vitája a „természetes” (autochton) náció és a „történelmi” folyamatban másokat sikerrel kirekesztő hegemónisztikus szerepvállalások konfliktustörténetét is tükrözi, s e hosszú (még Magyarország esetében is igen színes és az exkluzivista állampolitikában jó ezeréves) történetre nemcsak a „nativista” mozgalmak, „őshonos” buzgalmak, hegemon előjogok históriája épül rá, hanem még egy sajátos belső alkalmazkodási folyamat is, melyre rendszerint kevesebb az utalás, mint a félteni való, elidegenítéstől fenyegetett hazára vonatkozó felfogások mutatják. Ezt a belső világot éppúgy a lokalitáshoz ragaszkodás és a meggyökerezettség jellemzi, mint az államiságtudatot (és – a Tamás Pál által mostanság egyre kitartóbban hangsúlyozott – etnikus nemzettudat felől az állampolgári státustudat felé közelítő állapotot). Az „őshonos szuverenitás”, ahogyan az majd’ minden nemzetalkotó játszmában főszerepre jut, óhatatlanul szembekerül a diaszpórák, a másodlagos honfoglalások, a menekült státusok diaszpóradiskurzusaival. Sőt, mennyi kisebbségi csoport, amely addig nem identifikálta magát tájegységi-regionális vagy etnikai-kulturális származásörökséggel, nemcsak a nemzetállami konstrukció ürügyén, hanem az „odakíváncozás” új szerepjátékával is megjelenik – legyen elegendő itt csupán a magyarországi jászokra utalni, de a Boglár Lajos kutatta São Paoló-i magyarok – eredendően Veszprém megyei németek – identitásváltozása sem utolsó illusztráció. S bár az a kritérium (mint James Clifford aláhúzza idézett tanulmányában), hogy „a diaszpóráközösségek »nem-itt« szeretnének maradni”, egyértelműen utal a kisebbségi közösségeket a többséghez fűző viszonyra, a marginalizáltságra és szeparáltságra, de kutatásaim közben figyelemre érdemes példáját találtam olyan nem szeparatista törekvésnek is, amely a térbeli-politikai függőséget szintúgy képes az időlegességnek alárendelni, bevándorló státusát hajlamos fokozott részvételi aktivitásban feloldani, mégis kénytelen átélni az etnikai-politikai státus devalválódását.

Kerülgetem-ízlelgetem a nem könnyen igazolható fogalom kimondását, de mégiscsak rátérek végül... Azt a megfigyelésemet szeretném közzétenni, hogy a kizárási és bekebelezési politikák következményeként s részben ellenhatásként is kialakulhat a diaszpórahelyzet egy speciális változata: a *belső diaszpóra*. Nehézkes a megnevezés, főként azok után, amiket bevezető meghatározásként fogalmaztam meg, de úgy látom, mégis létezik ez a kevésbé törzsi vagy vallási, sokkal inkább etnospecifikus vagy tájegységi-kulturális entitás, amely a nemzeti kultúrán belüli folyamatok, a saját államiság keretében lezajló változások eredményeként formálódik, s arról is bizonykodik, hogy a diaszpórák nem mindig frissen bevándorolt közösségek. A diaszpórahelyzet egyik alapelve ugyebár, hogy az idegenkedésnek széles skáláját, az osztály- vagy etnikai besorolásnak olykor pejoratív bélyegeit is el kell viselnie annak a népességnek, amelyet idegensége, ismeretlensége, másunnan kirekesztettsége okán alárendelt helyzetben lehet tartani, asszimilációs hatásoknak lehet kitenni, diszkriminációk során lehet hibernálni abban az állapotban, amelyben a más-hová kötődéssel, a „nem honossággal” vádolható. Ilyen helyzetbe került egész története során nemcsak az európai cigány és zsidó csoportok többsége, ha-

nem számos amerikai indián törzs is, nem beszélve a Japánt, Indiát, Indonéziát, Afrikát lakó végtelen diaszpóratömegekről. Ezúttal nem ily távoli példáról kívánok beszélni, hanem a magyarországi kunokról, akik alig két és negyed század „késéssel” jöttek a Kárpát-medencébe a honfoglaló „magyarokhoz” képest, de egészen a 20. század hajnaláig érdekes be nem olvadtság állapotában definiálták magukat.

„Belső diaszpóra”-ként tehát olyan kultúraközi csoportminőségről szólok, amely ellen a másság vádja ugyan nem (vagy csak olykor, részben, szélsőséges esetben) érvényesül, de imázsához szorosan hozzátartozik a mintaszolgáltató jelleg, az eltérések értéktartalma, s legfőképpen erre fókuszálódnak önépítő stratégiái éppúgy, mint a kívülállók nézetei őrá. Belső diaszpóráról beszélnék például akkor, ha a diaszpórahelyzetek egyik legfontosabb eleme, a kibocsátó közösség nem (vagy nem egyértelműen) definiálható, s ha az anyaállammal nem rendelkező közösség mégis megformálja a maga sajátos lokális univerzumát. Ilyennek vélem példának okáért a nomád népeket, példaként az eurázsiai sztyeppék népeit. Ilyennek lenne minősíthető (bizonyos értelemben) a másod-harmad generációs emigránsok köre is, akik már nem óhazájukban születtek, „nemzetiségi” mivoltuk már az új állami térséghez köti őket, s környezetük nem okvetlenül támogatja kisebbségi létük értékelését. Ilyennek minősíthetők talán a korántsem csak territoriális, még kevésbé etnikai alapon indentifikálódó vallási szubkultúrák, amelyek nem igazán valamiféle kettős identitástudattal élnek, nem földrajzi térség szabja honuk határait, hanem inkább egy olyan vízió, mely a nemzetekfölöttiségben gyökerezik, univerzalitásigényt formálva írja át a kortárs tradíciókat is, továbbá aktívan hozzájárul a határfenntartások elbizonytalanításához. Ugyancsak valamiféle belső diaszpóraállapot kezdi jellemezni egyes korosztályi szubkultúracsoportok nemzeti közösség alatti, állami szintű társadalmiságot hangosan elvitató csoporttudatát, ugyanakkor a csoportra (szociológiai-pszichológiai hagyományok szerint) jellemző integratív erők nélkül is cinkos szövetséget konstruáló mivoltát. Kérdés továbbá, hogy a nemzetjellegű képzelt entitások és a szociokulturális csoportozatok alatt elhelyezkedő túlélőközösségek, amilyenek például a mozgásfogyatékosok, koldusok, menekültek, droggereskedők vagy hivatásos forradalmárok, akiknek lényegében semmiféle statisztikai-szociológiai-etnográfiai-gazdasági besorolásmódellem nem definiálja a társadalmi hovatartozását, végül is nem alkotnak-e az anyaállam intézményéhez képest belső diaszpórákat...?

Mint az talán átlátható: nem valamiféle politikatudományi vagy stratifikáció-szociológiai fenoménről beszélek. A belső diaszpórák jelenségét talán egyformán lehetne érteni vallási csoportidentitások, térségi besorolásmódellek és etnokulturális típusok eseteire... – az általam imént hivatkozott etnikai csoport, a magyarországi kunok jószerivel (olykor egyszerre) mindháromhoz tartoznak. Az a mód, ahogyan a feudális tagoltság európai modelljébe illeszkedő Hungáriában megtelepedtek kiküzdötték független jogállásukat, kiharcolták birtokaikat, kivívták kollektív nemességüket, megvédték térségi határaikat, megváltották földjeiket, tartósították pogány vallásukat, majd makacsul kitar-

tottak református hitük mellett a rekatolizációs évszázadok és népcsoport-telepítések ellenére, részt vettek nemzet-határvédő küzdelmekben mint katonai elit (királyi testőrség, Bocskai-hajdúk vezetői, negyvennyolcas huszárok) tagjai, de betyárnak álltak a kiskun pusztákon, ha a császári ház örökösödési háborúinak szolgálata volt a környező „többség” feladata... – és sorolhatnám még a végtelenségig belső emigrációjuk megannyi jegyét. Ha pedig „unikum-jellegük” kerülne szóba, egyazon példaként állíthatnám melléjük a társadalom- és mentalitástörténetileg párhuzamos gascogne-i identitás csoport franciaországi esetét... (de erről bővebben már tanulmányok, könyvek, előadások sorában szoltam, hadd ne részletezzem...).

Ami ebben a fura, önmagára zárt, önkéntes diaszpóratudatra épülő, kulturálisan megkonstruált identitásban még izgalmasabb, az éppen a „saját csoport” fenntartását segítő „belső kategóriarendszer” (hogy Papp Richárd kifejezésével éljek: a saját „valóságok” fenntartásának ökonómiája). Valószínűnek tartom, hogy az etnikai csoportidentitás a 13–14. századi Magyarországon korántsem volt oly módon etnospecifikusan definiálva, ahogyan arról mi manapság beszélünk, de még sokkal árnyaltabb belső szelekciós gyakorlattal, a veszteséget és hontalanságot győztességgel és tértnyeréssel kompenzáló túlélési stratégiával működött. Izolálta magát a szociokulturális integráció, a rokonsági rend és a termelési stratégiák szempontjából, körülrajzolta és megvédte földrajzi határait a parasztvármegye intézménye révén, térségivé tette a gentilis nemzettudattal szembeni familiáris-nemzetségi-leszármazási kapcsolathálót, megélhetési és tájspecifikus hagyománnyá változtatta a nagyállattartó nomád hagyományt, kertes mezővárosi polgári létformát alakított ki a tanyalakó-jószág tartó gazdasági stratégián belül... Megint csak abba hagyom a felsorolást, és ennyit is azért kockáztattam meg, mert épp ilyen historikus elemek jellemzik a (véltetően baszk származék) gascogne-iakat is, akiről épp úgy, mint a (kis)kunokról, a 19. század nemzetépítési hajcihőjében mondatott ki, hogy egyre karakteresebben veszítik el identitás meghatározó sajátosságait, a 20. században meg már az is, hogy teljességgel asszimilálódtak a francia/magyar nemzeti fejlődés során, s beolvadtak a nemzetalkotó népek arctalan tömegébe...

A jelen kutatója viszont élő emberekkel találkozik a térség településein, tanyáin, kisvárosaiban. Eltűntek, de jelen vannak. Asszimilálódtak, de etnikus jellemvonásokkal, adottságokkal, karakterjegyekkel vélik meghatározni magukat. Történészek szerint fölszívódtak a nemzeti történelembe, önmeghatározásuk szerint térségi identitásuk van még ma is. A diszciplináris megközelítés (néprajzi, történeti, szociológiai, demográfiai) folytonosan múlt időben beszél róluk, saját kategóriáikkal persze más szavakat használnak, de arról vallanak, hogy identitásbeli állapotukból identitásfosztott állapotba kerültek. Ez lehetne akár a fölszámolódás egyértelmű jele is, ha nem épp ők vallanának arról, hogy bár magyarok, de kunok is, franciák s talán még előtte gascogne-iak is. Rétegzett, kettőzött identitásuknak még egy sajátos előtörténete van: mindkét népcsoport a későbbi „anyaországba” települve kétfelé szakad (fekete kunok, sárga kunok meg az Aquitániába került gascogne-iak és a

Baszkföldön meg Aragóniában maradtak). S miként a kisebbségiséghez gyakorta a vallási másság társul, avagy jellegzetesen „kisebbségi vallássá”, „etnikus vallássá” lesz,⁹ a kunok is a reformációig makrancosan pogányok maradtak, majd évszázadokig karddal verték ki városukból a katolikus térítést, úgy a gascogne-iak is előbb adtak teret az angol hódításnak, mint az Ile de France térségi főhatalmának...

A kisebbségi határformálásnak és határfenntartásnak ez a módja persze nem pusztán „barikadépítés” a szó forradalmias hevülete szerint, de olyasfajta határátjárás eszköze, amely kevéssé ismeretes az uralmi dinasztiák, mint a lokálisan teret nyerő diaszpórák körében. A látszólagos beolvadás és a mellette megmaradt határfenntartás két stratégiát is működtet a többes identitás szerint: egyfelől a dacos kívülállást, a folytonos oppozíciót, az ellenzéki erőket támogató szerepvállalást rejti (ez olykor a szórványhelyzet felszíne, máskor a szorongatottság válasza a szabadsághiányra a térségi bekerítettség ellen); másfelől viszont rejtőzködő önvédelem áll a másik végleten, a határok átjárása attól válik függővé, mely irányba és milyen mértékig lehet kilépni a szigethelyzetből, mekkora erők és energiák szükségesek a határok fenntartásához. Folyamatosan zajlik bizonyos narratív háború, tagadva-átfestve-elmaszátolva az identitások gyökereit, értéktartalmait, átnevezve emlékműveket, utcaneveket, településeket, megtagadva „nemzetihagyomány”-részességet is attól, akinek helyi narratívákhoz vállaltan több köze van... stb. A határfenntartó diskurzusok része az is, hogy a manipulációk ellenében és kényszerek súlyától védekező népesség mintegy kivonul önnön létfeltételeiből, államon belüli diaszpórába vonul, illegalitásba húzódik: a tanyai betyár, a pusztai jószágtartó, az óceáni homokdűnék erdeibe kihúzódó „modern nomád” már nemcsak etnikai-kulturális és civilizatorikus-történeti szempontból vállalja az önkéntes szétszórtságállapotot, hanem a modernitás ellenkultúráját előlegezve olyan egyenlőséggel és különbözőséggel kapcsolatos kritikai attitűd előhírnökévé is válik, amelyet a progresszista elképzelésekkel szembeni ellenkultúrák folytatnak majd később, a 20. század harmadik harmadában. A vállalt „illegalitást”, belső diaszpóralétet pedig kiteljesíti nemcsak a különbözőség státusa, nemcsak az egyenlőtlenségek ellenében vállalt autonomista magatartás (a gascogne-iak főszereplői a 19–20. század fordulóján ébredő Félibrige-mozgalomnak, a provanszál függetlenségi harcnak, a nyelvi-kulturális-narratív háborúnak, a kunok pedig még a Tanácsköztársaság napjaiban is önmegváltakozó autonómiaküzdelmük, a redempció visszaidézésével kívánnak hagyományos-saját értékrendet kikövetelni), hanem a főhatalmi jelenléttel szembeni kötőzködés, sajtó- és politikai kampányolás, ellenállások kialakítása és a helyi kultúrákat ébresztő tájegységi refolklorizálódás is azt a célt szolgálja, hogy bizonyíthassák: az etnikai és tájegységi karakterét őrző közösség nem egyetlen tradíció (s főként nem a hivatalos állami) által determinált, hanem mind a feltételeket, mind az értékeket és normákat áthatja annak tudomásulvétele, hogy magát a lokális tradíci-

⁹ Papp 2003.

ót is a történeti feltételeknek megfelelően lehet alakítani – akkor is, ha ezzel szigetszerű elkülönültségük részben zárvánnyá válik, ha a fellazítottság és szétszóratás direkt-indirekt hatásai kétségtelenül erősen megtépázzák az etnocentrikus tudatot és a diaszpórakultúra más feltételeit is.

Bizonyos, hogy a választott példa és helyszín (akár több is) esetlegesnek, mondvacsinálnak, neofolklorista bucsálódásnak tetszhet. A belső hontalanság és a kettős vagy többes identitás vállalása azonban – a maga tradíció és értékrend kötötte mivoltában – mindenképpen kapcsolatfenntartó aktusnak minősül, mind a többségi környezet, mind a megosztott, saját térségében is kisebbségbe szorult jellege dacára. Nem véletlen, hogy megújulnak a modernitások ellenében szerveződő ellenkulturális mozgások, fölébrednek szunnyadó lokális tudatok, identifikálódik a belső diaszpóra is: a hatvanas évek közepétől a francia belső politikai értékrendben az etnoszok új hulláma mossa át a régi identításokat, térképre rajzolhatóvá téve a kulturális túlélés és a transznacionális diaszpóra-párbeszéd kevéssé idilli, de annál „sajátabb” miliójét. E kulturális és etnikai szigetek egyszerre azonosulók és ellenállók, elfogadók és küzdők, kivárák és kezdeményezők... – s ez is további életben tartója a helyi közösségi állapotoknak. Nem csupán egy-egy „területhez” térnek vissza, nem „birtokolják” a teret, hanem átjárják és átértelmezik...; nem sírárnak a „száműzöttségen” vagy belső száműzetésen, hanem az ellentmondásokat fogják egybe, a kivetettség, a bekebelezés és az együttélés stratégiáit vegyítik, s a megbomlott identitásnak nem pusztán a „védettség hiányában” keresnek új formát, hanem éppen ellenkezőleg: a belső hontalanság, a belső gyarmatosítottság történelmi tapasztalatait fordítják le az együttélés világának mindennapi nyelvére. Szigetlakókká lesznek egy ideológiai-kulturális hullámverésben, melyben régi módon lenni modern hagyományfenntartónak, a bennszülöttek és bevándorlók kora utáni világok újrafarmálóinak – jelesebb érdem, mint a veszteségérzet és a diaszpóradiskurzus hangoztatójának maradni. Ugyanakkor ez a diaszpóratörténet immár nem a posztkolonializmus előtörténetének része, hanem a primer identítások¹⁰ leírhatóságának, megfigyelhetőségének – és a kutató elme ezzel kapcsolatos egész valóságérzékelésének – jövő kérdéseit is magában foglaló identitás-politika tanulsága is.

Irodalom

- Clifford, James 2000. Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale*, 39.
- Geertz, Clifford 1994. A „bennszülöttek szemszögéből”. In *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég, 200–216.
- Geertz, Clifford 1999. Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale*, 31.
- Geertz, Clifford 2001. Darabokból álló világ (a kultúra és a politika térképének megváltozása). *Magyar Lettre Internationale*, 49. (nyári) szám.

¹⁰ Geertz 1999.

- Kilani, Mondher 2003. Az etnológia paradoxona. *Anthropolis*, 1, 18 (kiadás alatt).
- Lucassen, Leo 2002. A cigányok történelme nem csak üldöztetések és áldozattá vált emberek története. Kende Ágnes interjúja. *Amaro Drom*, 04, hálózati forrás: www.amarodrom.hu/archivum/2002/04/12.html
- Papp Richárd 2003. *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Budapest: MTA KI–Gondolat Kiadó Kör.
- Sik Endre 2000. Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, MTA PTI – Migrációs Kutatóközpont, 157–184.
- Szabó Zoltán 1999. *Diaszpóranemzet*. Budapest, Osiris.